

Hogyan olvasott Virginia Woolf?

Gondolatok a könyvtárban

Mint az átlagolvasó? Az életében megjelent két esszékötetének a címe leg-
alábbis ez: *The Common Reader* (1925), és megint csak *The Common Reader, Second Series* (1932). Virginia Woolf olvasónak született, és íróvá képezte magát. Gyermekkori szenvedélyéből gondosan ápolt tehetség lett, a tehetséges olvasóból hivatásos olvasó. Ez az öntudatos, nagyvonalú profi aztán bebizonyította, miben különbözik a magafajta átlagolvasó az átlagkritikustól! „Ne irányítsd a szerzót, inkább azonosulj vele. Légy munkatársa és cinkosa”, ami olyan böles és olyan nehezen megfogadható tanács, hogy leghelyesebb személyes vallomásnak, sőt fogadalmnak tekinteni. Még akkor is, ha a kisesszéknek (amelyekből akkurátusan ki kellene másolni, és azzal a szelid humorral, ahogy írták, kitűzni könyvespolcok és íróasztalok fölé) a címe — *Hogyan olvassunk könyvet* — szellemének ellentmondó csupa-didaxis. Egyszerű kérdéseinkre a válasz lehet tehát bonyolult és talányos is, mint a száz éve született írónő maga; megszólítja a kritikust, ezt az egyszemélyes író-olvasó találkozt. Meg kell a tudatnak hasadni.

„Olvass, amit akarsz” — mutat körül nem éppen viktoriánus gesztussal hatalmas könyvtárban Sir Leslie Stephen, kora alighanem legtágabb látókörű művelődéstörténész, a *Dictionary of National Biography* szerkesztője, elindítva serdülő leányát a királyi úton afelé, hogy Virginia Woolffá alakítsa magát. Irányítás? „Azt olvasd, ami tetszik, és csak azért, mert tetszik, se sose állítsd, hogy csodálad, amit nem csodálsz” — ennyiből állt a tanítása, ami az olvasás művészetét illeti. Írjál minél kevesebb szóval, minél világosabban, pontosan azt írd, amit gondolsz — ennyiből állt a tanítása, ami az írás művészetét illeti. „Ez hát a hozomány fele. Anyjától, Julia Jacksontól pedig, aki körül a londoni társasági élet gravitációs pályáin olyan nagyságrendű irodalmi és politikai csillagok keringtek, mint Ruskin, Meredith, illetve Gladstone, Disraeli, azt az adottságot örökölte, hogy királynőként uralkodjék egy szellemi republicán, szalonját mint műzsák intim csarnokát és politikai boszorkánykonyhát látogassák olyan emberek, akik könnyedén tudnak komoly dolgokról beszélgetni. Aki innen indul, az mindent elérhet, kivéve a sznob áhitatát és a *self made woman* serkentő komplexusait. Nem tudja, hogy bálványokat rombol, mert nem ismer tabut. Hinni kell neki, amikor egy levélben, amelynek a derűje éppúgy lehet bocsánatkérő, mint elnéző, úgy ír, hogy szinte gyermeki közvetlensége feloldja a távolságtartó tekintélyt: „[...] akármikor boldogan elszegődnék macskának Shakespeare-hez, disznónak Scotthoz vagy kanárinak Keatshez, hogy bár így élvezhessem e nagy emberek társaságát, de az úttesten sem kelnek át (ha csak a kíváncsiság nem hajt), hogy Wordsworth-szal, Byronnal vagy Dickensszel ebédeljek. Pedig tisztelem a lángelméjüket [...]”

Könnyű, nagyon is könnyű lehetett Virginia Woolfnak — dohog az 1982-es esztendő elején, az olvasás árát könyvelőként értékelve a csodálatos kékharisnya centenáriumi irigye —, könnyű meghitt alázattal, családi humorral, bensőséges kritikával olvasnia annak, aki már a gyermekkori zabkásával kultúrát fal, nem eladó lánnyá, hanem literary ladyvé serdül, kenyérkeresete az olvasás művészetét a *Times Literary Supplement* kritikai rovata számára gyakorolni, akinek egyik bátyja könyvkiadó, nővére festőművész (és dohányzik, a század elején!), férje, Leonhard Woolf a Labour Party radikális balszárnyának teoretikusa és közírója; ő maga pedig olyan háziasszony, hogy a kamrájában kézinyomda működött, a nevezetessé vált *Hogarth Press* — a kultúra eszközeiben szerény, csak céljaiban becsvágyó önvédelme az üzlet ellen; kötetei (többek között T. S. Eliottól az *Átokföldje*, Virginia Woolf regényei és esszéi első kiadásban, s először angolul: orosz remekírók, no meg Freud) negyedszázadon át éltették a mindig időszerű utópiát, író és olvasó szövetségét a szellem köztársaságában. Ebben a szellemi műhelyben — most már indokolt Freud terminológiáját használni — egy korszaknyi pillanatra

hibátlan harmóniában találkozott az *élvezetelv* a *valóságelvel*. Miközben az elefántesontornyok összeroppantak, hogy helyet csináljanak a betontornyoknak, a szigetország legtágabb horizontú szigetén, Virginia Woolf szalonjában a háziasszony barátkozott. Kivel? A művészettörténész Roger Fryjal, G. E. Moore-ral, az analitikus filozófia megalapozójával s azzal a John Maynard Keyneszel, akinek a modern gazdaságtudomány a megmondhatója, mit köszönhet a válsággal küszködő társadalom, ha megszívlelik — mint Rooseveltnél — mint Roosevelt elnök tette volt a harmincas évek derekán — néhány szellemes gondolatát olyan szellemtelen dolgokról, mint munkakerő-foglalkoztatás, kamat, pénz, miegyebek. Ez a baráti társaság, a Bloomsbury-csoport (kör? iskola?) onnan nyerte nevét, hogy apjuk halála után a Stephen testvérek London Bloomsbury-negyedébe költöztek, közel az egyetemhez és a British Museumhoz, ott fogadták esténként barátait, s beszélgettek mindenről, ami érdekelte őket — nagyon sok minden érdekelte! —, szabadon hömpölygött a tudatfolyam, egészen 1941 tavaszáig, amikor a Luftwaffe egyik bombája — mert közben térkép lett a táj — telibe talála a lakást, Virginia Woolfnek ekkor be kellett látnia, hogy csak az irodalomban lehet „kiszabadítani az életet a tények rabságából”, s mert a szavak elégtelenek voltak kifejezni, hogy nem a haláltól fél, hanem attól, hogy félelemben kell élni, az Ouse folyóban keresett menedéket.

„Heves indulataik felszabadítják őket mindenféle kétely, aggály vagy elemzés alól.” Dosztojevszkij hőseiről írja ezt Virginia Woolf, Dosztojevszkijt olvassa így, mert „nem annyira író, mint inkább próféta, aki az út szélén kuporog egy pokrócba burkolózva, s mérhetetlen tudással és mérhetetlen türelemmel szól hozzánk”. Virginia Woolf átélte a más nyelven írott mű, az idegen világból jött üzenet megértésének azt a — teljes kielégülést megtagadó — vágyát, amely olyan heves, mely és reménytelen, mint a felismerés, hogy társat keresve hiába lelünk társaságra. Woolfot nem alaptalanul tekintjük Proust legfogékonyabb és legkorábbi értőjének s a vele egyidős Joyce első olyan olvasójának, aki legalább tudta, mit olvas; mégsem őket, hanem az oroszokat olvasva döbben rá a teljes emberi kommunikáció lehetőségére, s izelgeti a hagyományosan tartózkodó brit modor számára szokatlan szót: *testvér*: „Mi nem mondhatjuk egymásnak egyszerű meggyőződéssel azt: »Testvér!« [...] Úgyetlenek és feszélyezettek leszünk.”

Csehovot hasonlítja össze Galsworthyvel, hogy bebizonyítsa, miként nyerik vagy veszítik el szemantikán túli fényüket a szavak aszerint, hogy az őket használó nép kultúrájának milyen — érzelmi, szellemi vagy anyagi — értékeit lényegit át hangulattá. Virginia Woolf biztos abban, hogy Galsworthy elbeszélésének két (angol) szereplője, akik életük mélypontján találkoznak, hamarosan „feltörnek”, utolsó éveiket jómódban élik le, és elég pénzt hagynak hátra, hogy utódaikat senki se szólíthassa *testvér*nek valamelyik rakparton. Mert őket megalázza ugyanaz, ami a másik nép fiait felemeli, hogy „inkább a közös szenvedés, mint a közös boldogság, erőfeszítés vagy vágyakozás teremti meg a testvériség érzését”.

Persze, fényezés így olvasni, ennyire figyelve az árnyalatokra. Amde az irodalomban sok minden — Virginia Woolf számára éppenséggel minden! — árnyalatokon múlik. Mit tudhatunk egy irodalomról, ha éppen a stílusához nem férközhetünk közel? — kérdi az angol irodalom nagyasszonya, és megpróbál válaszolni saját kérdésére: „Ha az ember egy mondatban minden orosz szót angollal cserél fel, ezáltal az értelmet némileg, a szavak egymáshoz való viszonyított súlyát és nyomtatékát teljességgel megváltoztatja. Nem marad más, mint a gondolat nyers, eldurvított mása.” Ezt a tagadhatatlan veszteséget Woolf képzelete átalakítja konkrét, személyes helyzetté, amelyben a frusztrációt az olvasás folyamatában mint váratlan kárpótlás forrását éljük át.

„Elvesztették az öltözéküket — mondjuk — holmi szörnyű katasztrófa során, mert csak valami ilyesfajta hasonlat írhatja körül azt az egyszerűséget és emberiességet, amely visszautasít minden buzdítást, hogy ösztöneit elrejtse és álcázza, s amellyel az orosz irodalom — akár a fordítás, akár valamely mélyebb ok következtében — mindnyájunkra hat.”

1919 áprilisában — miközben az újságolvasók a párizsi békekonferenciára figyelnek, amelyen elfogadják az elkövetkező korszak legkevésbé hatékony szervezete, a Népszövetség alapokmányát, azt pedig, hogy Németországban megalakul egy magát nemzetiszocialistának nevező pártocská, éppúgy nem veszik észre, ahogy nem hallják meg azt az erős állkapcsú olasz vezért sem, amint kimondja: „Az állam fasiszta koncepciója mindent felölel; rajta kívül nem létezhetnek emberi vagy szellemi értékek” — Virginia Woolf elmélyülten olvas tovább, például a *Little Review*-ban egy *Ulysses* címmel folytatásokban megjelenő művet. Szerzőjéről — gondosan mérlegelve minden szót: „inkább csak találgatunk, semmint bizonyítunk” — kevesebbet állít, mint amennyit tud. Hiszen ekkor már az egész művet (amelyet mint *Hogarth Press* az anyagi kockázatot nem vállalva, visszautasított)

Virginia Woolf mint kritikus ismerte — és elismerte: „ha mégoly bonyolultnak és kellemetlennek ítéljük is, tagadhatatlanul igen jelentős.”

Tudott íróként is olvasó maradni, mert tudta: az olvasó szabadabb az írónál. Mint kiadónak latolgatnia kellett egy-egy könyv kelendőségének esélyeit. Mint író elkötelezhette magát valamely szemléletnek, technikának, módszernek. Mint olvasó megőrizte függetlenségét. „Bármilyen módszer lehetséges, minden módszer helyes, amely — ha írók vagyunk — azt fejezi ki, amit kifejezni akarunk, és — ha olvasók vagyunk — közelebb visz bennünket az írói szándékhoz.” Egy szép mondatot mindig többre becsült a legtetszesebb elméletnél, s bár a század Virginia Woolfban a regény megújítóinak egyikét látja, ő maga kísérletezőként sem hitte, hogy amint az emberi lelemény egyre tökéletesebb gépeket hoz létre, azonképpen az irodalomban is minden új és különb kell hogy legyen minden réginél. A huszadik század irodalomkritikájában Virginia Woolf esszéje *A modern regényről* alapszövegnek számít. Hány kinyilatkoztatást vetett el a türelmetlen idő megírása óta! De sem művek, sem érvek nem cáfolhatják a becsületes kételyt, a nyitott szellem türelmét, amely nem fél, mert nem jósol és nem fenyeget, hanem az irodalomtörténetre, vagyis a determinált elfogultságait értéktételek rendszerébe foglaló utókorra bizza a döntést, hadd mondja meg ő, kellő időtávtól. „vajon mi a széppróza egyik nagy korszakának az elején, a végén vagy a közepén tartunk-e”.

Valóban sosem cserélte fel Virginia Woolf íróasztalát vagy az ablak mellé húzott karosszékét („hogya a vállán át hulljon a lapra fény” — írja a gyönyörű *Olvasásban*) Püthia háromlábú székére? Talán egyszer: 1927-ben megkockáztatott ugyanis néhány előrejelzést. Mindenkorí óvatosságához hiven, sejtéseit ezúttal is már igazolt tapasztalatokhoz rögzítette. Mégis attól tartott, hogy a nevetségességet vállalva ki kell mondania gyanúját: „tiz-tizenöt esztendő múlva a prózát olyan célokra használják majd, amilyenekre addig sosem. A regény, ez a kámbál, mely már annyi műfajt bekebelezett, addigra még többet fal majd föl. Új neveket kell kitalálnunk a regény címszó alatt meghúzódó különféle műveknek. S lehet, hogy az úgynevezett regények között akad majd egy olyan is, amelyet alig tudunk elkeresztelni. Prózában lesz írva, de ez a próza a költészet több jellegzetességét is fölmutatja.”

A helyét többé nem leelő költészetnek nyújtott prózai menedék íme, már a húszas években látszott. Látszott, hogy menekül a költészet, látszott, hogy „többé nem azt nyújtja nekünk, amit sok-sok nemzedéken át elődeinknek”? Hogy „a kifejezés legfőbb csatornája [...] vagy összeszűkül, vagy más irányba fordult”? Lám *A művészet keskeny hidján* fél évszázad alatt *Egy rögeszme geneziséhez* vezetett az út, a nem váratlan, sokakat mégis megdöbbentő *Ars poeticához*: „A költészet [...] megszűnik annak lenni, ami...”

Hogyan olvasott tehát Virginia Woolf? Ahogy olvasni érdemes: ráérősen. Mintha annyi élete volna, mint *Orlandójának*, hogy az idők és a könyvek végezetéig olvashasson. Mint aki tudja, átlagolvasó nincs, az olvasás megszűnteti az átlagot, ahogy a könyv túléli az író, és ha már így van, akkor „egyszerűbb kiválónak, mint jelentéktelennek lenni”.

Virginia Woolf egyszerű volt. Egyszerűen kiváló. Elolvasó, előolvasó. Mi lenne, ha a *Common Reader*t nem átlagolvasónak fordítanók? Gazdagabbak lennénk egy *közelolvasóval*.

Szilágyi Júlia

A sorsformáló úton végig

A felszabadulás utáni években Szekfű Gyula cikksorozatát indított az egyik lap hasábjain ezzel a címmel: *Valahol utat veszítettünk*. Az akkor fiatal értelmiségiek megdöbbenve olvashatták a kiváló történész meggyőző fejtegetéseit a vezetés hibáiról, amely vakvágányra vitte történelmünk útját. A súlyos érvek s az őszinte pátosz, mellyel letépte a hazugság fátylait addig szilárdnak hitt álláspontokról, sok olvasóját indi-

totta el az önvizsgálat útján. Szekfű bátor kiállása a kibontakozó új világ felé fordította a figyelmet, mely a nehézájárású évek után emberségesebb viszonyokat ígért. Az addigi múltba néző észjárást jelenközpontú s jövőbe tekintő gondolkozásmód kezdte felváltani, s rádöbbenett, hogy a jelenségek összefüggenek, következésképp egy nép sem szemlélheti a többitől elszigetelten sorsa alakulását. Világossá vált az is, amit

egyébként ma már magas szintű fejtegetések bizonyítanak (vö. *Orizontul fără limite al invățării. Idei contemporane*. Buc., 1981): a társadalmi megrázkódások az egész közösség gondolkozásának átalakulását kell hogy elindítsák.

A tudományos szemlélet térhódítása nyomán mind tisztábban bontakozott ki a feladat: megtalálni az új körülmények között a fejlődés elvesztett útját, nehogy újabb kataklizma kényszerítse ki a gondolkozás megfordulását. Újra tanultuk hát történelmünket, ám az új gondolkozásmód formálódása jórészt elméleti eredetű felismerésekre, s nem az elnyomás valóságos tapasztalataira támaszkodott. Persze, az elméleti fejtegetések, a korszerű szépirodalmi művek, a letűnt századokból felszínre hozott dokumentumok is kiválthatnak katarzist, ám a közvetett élmény nyomán töpábban hatottak a tudatra az események.

A mind gazdagabban kibontakozó hazai memoáriródalom azután újabb fordulatot hozott az alakuló szemléletben: megjelentek az irodalom lapjain azok a férfiak, akik nem a történelemről, a pártokról, hanem a történelemből, a pártból fordultak az olvasóhoz. Az elméleti fejtegetések s a fikció helyét a nyers valóság, az átélt történelem foglalta el. A folyamatot kívülről szemlélő számára elképzelhetetlen próbák sorozatán át eleve nedett meg a valóságos történelem: egy osztály küzdelme, hogy lerázza láncait, s visszakényszerítse a történelem menetét az elvesztett útra. S ebben a küzdelemben nem volt megállás: az úton végig kellett menni! Ez az osztály nem térhetett le saját útjáról, ha a felszínre akart jutni.

Veress Pál önéletírásának immár negyedik kötete* 1937-től a felszabadulásig bonyolítja az események szálait, s a központban II. Károly király diktatúrája és az 1940–1944 közötti észak-erdélyi megtorló intézkedések állanak. A reakciós Horthy-uralom vad terrort alkalmazott a demokratikus mozgalmak letörésére: 1941-ben százával tartóztaták le a munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, s gyűjtötték őket vallató táborokba, a kolozsváriakat Szamosfalvára, a marosvásárhelyieket a szomszédos Akosfalvára. Ide szállították a caracali gyűjtőtáborból, a doftánai börtönből kiszabadult s Észak-Erdélybe hazajött kommunistákat, közöttük Veress Pált és társait is. A kötet megrázó tanúságtétel a mellett, hogy a világtörténelmi jelentőségű küzdelem itteni frontszakasza is kiállta a próbát: magyar, román, zsidó, német és más nem-

zetiségű kommunisták a megpróbáltatások éveiben kialakították a közösségi létnek azt a formáját, azt a magatartásmódot, mely megvalósíthatta a rátérést a történelem nagy országútjára. Most, hogy ez a kötet is megjelent, előttünk áll teljes hosszában egy az eszméhez s népéhez hű munkásifjú útja, személyes vallomása az életről, az emberi értékekről, az emberek közötti kapcsolatokról s arról, hogy milyennek kell lennie az életnek, hogy a „nagyobb rész” számára is elviselhető legyen.

Ma már mindinkább teret hódít a befogadástétika tanítása: az irodalmi folyamatban az író és műve túl döntő jelentősége van az olvasónak, a „fogyasztónak” is, akinek a munkája akkor kezdődik, amikor befejezte az olvasást. Mi az, ami e hosszú, kemény megpróbáltatásokkal teli életút egyik jelentős szakaszának megismerése után megragadja a fogékony olvasót? Itt nem tipizálásról, nem a fikció működéséről van szó, hanem valóságos életsorsokról az irodalomba történő beemeléséről. Az olvasó elsősorban nem azt keresi itt: hogyan teremtet figurákat, helyzeteket, megoldásokat a szerző, s érvényesül-e a cselekmény bonyolításában a fokozatosság elve? Itt az íróknak nem kellett feszültséget teremtenie vagy kitalálnia: az élet maga kínálta a borzalmas helyzeteket, melyeket csupán meg kellett örökítenie a sorsvállalónak. Itt valójában az *élet a mű*, s a róla szóló beszámoló csak tükörképe e nehéz sorsnak. A figyelmes olvasó bizonyára azt keresi: mi volt a belső összetartó erő, amely képessé tette ezeket az egyszerű embereket, hogy az árral szemben talpon maradjanak? Nem véletlen, hogy Európaszerte különleges erkölcsi értékekkel rendelkező emberek jelentek meg ekkor, akik végrehajtották a világtörténelmi fordulatot. E típus jelentkezése *történelmi szükségszerűség* volt. A racionális felismerésre, a mérlegelés képességére nagy szüksége volt azoknak, akik Doftána, Caracal, Akosfalva, Kistareasa, Sopronkőhida poklából szabadulni akartak. A fordulatot végrehajtó férfiak és nők a kor legutódatosabbjai voltak: felismerték, hogy lánciktól csak akkor szabadulhatnak, ha létrehozzák a *gyakorlatban* — az illegálisban kényszerített pártban, börtönben, gyűjtőtáborban azt a közösséget, mely az uralkodó osztályénál magasabb erkölcsi értékekkel rendelkezik, olyan értékekkel, melyek lehetővé teszik a különböző nyelvet beszélő elnyomottak szilárd összefogását.

A felismert osztályérdek volt tehát az a végső mozgatóerő, amely a szörnyű nyomás elviselésére képessé tette őket. A kik más társadalmi kategóriákból csat-

* Veress Pál: Vajdó évek, sorsdöntő napok. Kriterion Könyvtadó. Buk., 1981.

lakoztak, azok számára inkább adott volt az „ütvesztés” lehetősége, az alkalmazkodás. A proletariátus volt akkor az egyetlen osztály, melynek *ki kellett* alakítania „a minőség forradalmához” szükséges belső értékeket. Mert valójában nemcsak társadalmi forradalom végrehajtásáról volt szó, hanem a minőség forradalmáról is: etikus értékekről, melyek megteremthetik, immár az egész társadalom számára, az emberhez méltó élet feltételeit.

Veress Pál és román, zsidó, német bajtársai tudták, hogy a *gyakorlatban* megtett egyetlen lépés az új ember kialakítása érdekében többet jelent, mint akár a legszebben megépített szónoklat a humanizmusról, az emberek közötti igazságosságról. Talán nincs memoárirodalmunkban más mű, mely ennyire proletárfogantatású volna, amelyben ilyen vegytisztán tükröződnék azok áldozatvállalása, akik számára a megtorpanás a vereséget, s annak nyomán Doftanát, Szamosfalvát s az internáló táborokat jelentette volna továbbra is. Vagy ismét.

Milyen volt hát belülről ez a rohamosztág, mely formálni kezdte az új társadalom belső arcát, életét, amilyennek „lennie kellene”? Veress Pál kötetei ebben a vonatkozásban jelentenek különösen értékes korhű dokumentumot. Tudjuk, hogy a korszerű írásmű mindig „támadást” jelentett és jelent elméleti síkon is a múlt visszahúzó maradványai ellen, az ember kiteljesedéseért. Nos, e történelemformáló új alkatú emberek a *gyakorlatban valósították meg* ezt a gazdagabb emberi életet, legalábbis egyes lényeges vonásaiban: megmutatták, hogyan lehet emberként egymás mellett élni! E múlt tehát fordulópont: valaminek a kezdete, melynek eredményeit tovább kell építeni, kiteljesíteni a fejlődés új követelményeinek megfelelően.

A döntő belső összetartó erő, amely Veress Pál önéletírását átvilágítja: a *közösségi gondolat*, a *közösségi érdek* következetes érvényesítése volt a gyakorlatban, az élet minden területén. Ezért írjuk fennebb: tévednénk, ha eredményeiket csak új gazdasági és társadalmi rendnek fognók fel. Többről van szó: új értékrend, új magatartásmodell, új embertípus, más etikai „világberendezés” kialakulásának elindításáról is, amelynek szükségképpen tetést kellett öltenie a valóságban. Veress Pálék életútja igazolja, hogy számukra ez nem elmélet, hanem gyakorlat kérdése volt: hogyan lehet (mert kell!) a *közösségi gondolatot* érvényesíteni a *politika*, a *nemzetiség*, a *kultúra*, az *egész társadalomalakítás* kérdéseiben?

Az önéletírás lapjairól kiderül, hogy a hatalom birtokosai mindenféle mód-

szerral igyekeztek megbontani a dolgozók egységét. A bonyolult nemzetközi és hazai helyzet egyidőben történő számontartásához a lelkesedésen és kitartáson kívül tájékozódni is kellett, hogy az adott körülmények között lehetséges legcélravezetőbb döntéseket hozzák meg. Ez pedig már intellektuális tevékenység. Az önművelés, a múlt haladó értékeinek megismerése nem divat, nem egyszerű szórakozás volt a kommunista, szocialista rabok számára, hanem az optimális döntések elérésének egyik feltétele, tehát a szükségszerűség diktálta magartásforma. A nemzetiségi kérdés különösen érzékeny probléma volt, hisz a magyar és román uralkodó osztályok az egymásra uszítás politikáját érvényesítették a dolgozók megosztására, akiknek nagy többsége becsületlen fia volt népének, és ragaszkodott anyanyelvéhez, kulturális hagyományaihoz. S a reakció itt szenvedte el a legnagyobb vereséget: a börtönök népe között fel sem merült a nemzetiségi ellentét mint az együttműködés akadálya. A testvéri egyetértést nem bontotta meg az, hogy valaki román, magyar vagy zsidó volt. A harc sikere érdekében a proletariátusnak tehát magára kellett öltenie a kultúra fegyverzetét, s tiszteletben kellett tartania egymás nyelvét, hagyományait, hogy közös erővel szállhasson szembe a felülről irányított mérgező propagandával. Bizonyossá vált, hogy a burzsoá nacionalista uszítás, más nyelvek, kultúrájának alábecsülése vagy elnyomása késlelteti vagy egyenesen meggátolja a győzelemhez szükséges jellemvonások kibontakozását. Az osztályérdek, a szükségszerűség parancsára tapostak hát rá a polgári nacionalizmus hidrájára, s indították el a fejlődést, amelynek végső célja: immár ne csak egyes vonásaiban, de a maga teljes gazdagságában kibontakozzék a sokoldalú emberi személyiség.

A könyv utolsó fejezetei már az újjáépítést, a felszabadulás után tett első lépéseket mutatják be. Gondolatmenetünk szempontjából tehát az érdekes: miként ölt testet a pártban vagy a gyűjtőtáborban kimunkált közösségi szellem immár a városvezetésben, a háború okozta rendkívüli nehézségek legyűrésében.

Tudjuk, hogy minden olvasó külön világ, egyedi lelki alkat, s ennek megfelelően válaszol az olvasottakra. Következőleg különböző olvasatok vannak, s minden „fogyasztóra” másképpen hat e könyvben rögzített életút. Lehet olyan olvasat is, amely számára e periódus már a múlté, amelyen minden vonatkozásban átlépett az idő. Am azok az erkölcsi, magatartásbeli értékek, amelyek testet öltöttek Veress Pál nemzedékének életében, ma is időszerűek. Igaz, hogy kü-

Iönbözo olvasatok vannak, amde ezek között ott van az *optimális olvasat* lehetősége is: megörizve — meghaladva továbbvinni, kiteljesíteni azokat az értékeket, amelyek egészséges fejlődésünk biztosítékai ma is.

A sorsformáló, közösségi szellemű emberek történetét veszi kezébe az olvasó: azok történetét, akik nem „veszthettek utat”, hanem végig kellett menniük rajta.

Szigeti József

Ami egy kitűnő könyvből hiányzik

Az eddig elsősorban művészettörténeti-kritikai írásai révén ismert Gazda József az alábbi sorokkal vezet be az *Igy tudom, így mondom* című kötetének olvasásába: „E könyv nem néprajzi ismeret, nem népköltészeti gyűjtés, nem nyelvtudományi vagy történelemtudományi értekezés. Hanem egy kicsit néprajz, egy kicsit népköltészet, egy kicsit történelem, s nyelvünk árnyalatos gazdagságának dokumentuma.”

Mint ételbe a fűszer, úgy kellett a hazai magyar olvasóknak ez a könyv. Néprajzosaink évtizedek óta példás következetességgel és viszonylag részletesen foglalkoznak a romániai magyarság építkezésével vagy a lakásbelső, a háziipar, a ruházkodás bemutatásával. Néprajz- meg folklórkutatásunk is szép eredményeket ért el. De Gazda József könyvéhez hasonló gazdag szinképi népszokás-összeállítást — tudomásom szerint — csak az egyik legnagyobb magyar etnográfustól, a múlt esztendőben elhunyt Bálint Sándortól olvashattunk, a *Népiünk ünnepei* (Karácsony, húsvét, pünkösd) és *Unnapi kalendárium* című kötetekben. Gazda József tehát szellemi néprajzunk eddigi mostohagyermekét, népszokásainkat vette pártfogásába! Különös érdeme még, hogy Románia egész magyar nyelvterületét becserkészte magánjával.

Úttörő munkájában fősorakoztatta mindazokat az emberi sorssal összefüggő szokásokat, amelyek még harminc-negyven esztendeje elválaszthatatlanok voltak a falu mindennapi életétől, mert hiszen a fogamzástól a sirba tetélig, minden lépésükben, tettükben örökölt — s ma már egyre inkább kivész — szokások irányították elődeinket. E szokások többségét ma fölöslegesnek vagy éppen „babonának” minősítik a fiatalok. Mégsem tarthatjuk fölöslegesnek, hogy a tömbházakban otthonra talált és az iparban dolgozó fiak ismerjék földművelő apáik örökségként kapott szokásait — és ezek értelmét is —, mert nélkülük kevésbé tudják becsülni önmagukat, és értelmetlenek lesznek a jövőre.

Szerzőnk figyelmeztet ugyan, hogy nem néprajzi, nyelv- és történelemtudományi értekezést kíván olvasói kezébe adni, hanem „csupán” néhány évi gyűjtőmunkájának eredményét. Ez a hallatlanul gazdag anyag azonban — véleményem szerint — úgy válhatott volna a néprajztudomány területén járattan, a hiedelemkutatásban iskolázatlan átlagolvasók számára hozzáférhetőbbé, igazán hasznossá, ha Gazda József nem zárkózott volna el a közölt rengeteg szokás és hiedelem értelmezésétől sem! Így is szép és hasznos ez a kiadvány, de olvasói többsége számára csupán érdekesség, „furaság”. Mert ahol még élnek is népszokásaink, csak hagyományos játékként, funkciójukat vesztett pusztasztereotípiaként művelik őket. Akik gyakorolják, maguk sem tudják, hogy mit miért tesznek, s még kevésbé, hogy mi volt „furasca” cselekedetei hajdani eredete és értelme.

Pedig nagyon sok népszokásunk több évezredes pogány és keresztény hagyományt őriz! Köztudomású, hogy a kereszténység új korszakot nyitott a népek életében. Minden nép, tehát a magyarság is megtartott azonban új vallásában valamit a régiből, vagy ahhoz igazította az újat. Érdekes volna utánajárni, mi volt e kettő közötti hasonlóság (vagy ellentét), valamint annak is, hogy mivel magyarázható néhány elhomályosodott eredetű és értelmű népszokásunk fennmaradása.

„Katalin-napkor az a szokás, hogy tesznek borostyánszárat egy kancsó vízbe, és hogyha az a borostyán rügyet hajt, akkor akinek a szerelmére tette az a leány, az lesz a párja. Ha pedig nem hajt rügyet, nem lesz a párja.” (A 338. lapon: Váradi Miklósné Ilona, Györgyfalva, sz. 1928.) — „Nálunk az én ferjem szokta: felkel sötétben, és akkor a piszkafával megkotorja a tyúkokat, s mondja nekik háromszor, hogy: Tojjatok, kotoljatok, tojjatok, kotoljatok, tojjatok, kotoljatok! S akkor lepiszkálja a tyúkokat az ülőről. De korán, sötétben, amikor még fent vannak.” (339. lapon:

Mladin Gizella, Fazekasvarsánd, kb. 45 éves.) A két idézett példából két különböző, de egyazon eszközzel végzett szokást ismerünk meg: szerelmi, illetve termékenységarázslatot.

Vajon a nép tudatában a régiségben mit jelentett a kivirágzott gally („katalinág”) és a piszkafa (vagy vessző)?

A magyarázat előtt egy hasonló értelmű és még ma is szinte mindenki által gyakorolt szokásra utalnék. December elején megjelennek kosaraikkal városaink terein és utcáskain a sárga és fehér bronzporral bekent vesszőket árusítók csoportjai. Az ajándékokkal, gyermekjátékokkal felpakolt járókelők megveszik a „virgácsot”, melyet aztán Mikulás-napján a gyermekeknek szánt ajándékok mellé tesznek. Anélkül, hogy tudnák, szokásuk honnan származik.

Számos ún. pogány nép, valamint az ószövetségi zsidók hitvilága szerint gyakori volt a kivirágzott ág vagy a vessző használata. Az ógörögök katartikus ritusának fő eszköze, a víz és tűz mellett, a vessző volt. Az utóbbit az állatok gyógyítására használták, de alkalmazták termékenységarázslatra és a Gonosz elűzésére is. A születendő Mesiást a Juda nemzetség kivirágzott vesszőjeként emlegették a próféták. (Ézsaiás, 11:1.) A Noé bárkájába visszatért galamb zöld ágat vitt csőrében, jelezve az új élet kezdetét. (Mózes 1., 8:11.) Mózes vesszőjével választotta ketté a Vörös-tenger vizét, hogy népe száraz lábbal átkelhesen rajta. (Mózes 2., 24:11.) De a kereszténység is használta a szimbólum-má vált ágacskát: csak miután kezében kivirágzott a száraz mogyorófavessző, lehetett József Szűz Mária jegyesévé.

Elmondhatjuk, hogy számos nép hitt a vessző és a kivirágzott ág varázserejében. Tudatukban termékenységet és jólétet jelentett. Ezt akarták elővarázsolni használatával. A vessző tavasszal kirügyezik, majd kivirágozva szebbé teszi az ember környezetét, magában hordozza az új élet szimbólumát. Erre konkrét példát találunk az altaji törökök egyik áldozati szertartásában: „Tavasszal, mikor tavaszi könyörgő szertartást mutatnak be a *gyajik* szellemnek, akkor ábrázolását két rügyező nyírfa közé feszítik ki, az ajiltól (falutól) keletre. Ettől balra terebélyes nyírfa ásnak a földbe, amit »hatalmas nyírfa-nak« (baj kajing) neveznek. Ez azt a képzeletbeli nyírfa jelképezi, amely hitük szerint az ég felső rétegében áll (vagyis a világfát), s ennek ugyancsak »hatalmas nyírfa« a neve, amelytől a sámánhitű altaji törökök »szuszat« kapnak a gyermekek, a lábasjóság, valamint az erdei vad számára. — (Anihin, kézirat, Leningrád, Néprajzi Intézet,

F-II, op. I. No. 28, 11—13.) A szerző a szusz szót csiraként értelmezi.“ (Diószegi Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Bp., 1973. 21.)

A Gazda József gyűjtéséből idézett két szokáson kívül vessző használatos mi-felénk — a Székelyföldön — még december huszonnyolcadikán, az úgynevezett aprószentek-napján. A férfiak és fiúgyermek még a közelmúltban is megveregették az asszonyokat és kislányokat vele, hogy termékenyek, jók, szófogadók legyenek.

Ugyancsak ezen a napon több faluban a pásztorok és szolgák vesszőnyalábbal a hónuk alatt végiglátogatták a gazdákat, s az udvaron a gazda (vagy gazdasszony) rituális módon kihúzott egy vesszőt a pásztorok hóna alól. Ezt el-tették, és tavasszal ezzel a vesszővel hajtották ki az állatokat a legelőre; hitük szerint a vessző varázsereje megóvta az állatokat a betegségtől, és termékeny-nyé tette őket. (A „pluguşor“ néven szél-tében ismert román népszokásban is színes szalagokkal díszített vesszőkkel veregetik meg az újvíti jókivánóságokat mondó gyermekek a háziakat.)

A pogány népek legtöbb rituális cse-lekedete, sőt a keresztényeké is, a téli napforduló idejére esett. A nép hite sze-rint Alexandriai Katalin vértanú (305 táján halt meg; a középkornak aligha-nem legnépszerűbb női szentje) napján, november 25-én ért véget a kisfarsang (a Gyimesekben: zöldfarsang), és kezdődött utána a karácsonyi ünnepekör, az advent. Ebben az időszakban a leghosz-zabbak az éjszakák: a „gonosz lelkek“ elsősorban ekkor vállalkoztak az embe-rek és állatok „megrontására“. A sámá-nok, később a papok is ekkor végezték gonoszűző s egyúttal a termékenységarázsló szertartásaikat, nagy áldozatokat mutatván be.

A kereszténység felvétele után még fennmaradtak ezek a szokások, és titok-ban gyakorolták is őket. Az egyház, hogy új hiveit megtarthassa, átvette a pogányság némely szokását, és keresz-tény tartalmat adott nekik: bálványok helyébe szentjeit állította példaképnek. A pogány rítusokban használt eszközök közül néhányat megszentelt, szentelmé-nyei közé iktatott. Így került a közép-kori *Gyermekpüspök-avatás* néven is-mert iskoladrámába a rossz gyermekek megvesszőzése. A „gonosz lélek“ kiűzé-sére továbbra is a pogány korból is-mert vesszőt használták ugyan, de most már Szent Miklós segítségét kérték.

A pogány vallás december 6-át és 13-át a két legnagyobb gonoszjáró nap-ként ismerte. A keresztény egyház, hogy frissen megtért hiveit bátorítsa e félel-mükben, példaként, segítőként Mira le-

gendás életű püspökét, Miklóst (népiesen: Mikulást) állította eléjük, aki életében sokszor legyőzte a gonosz lelkeket. Névünnepezt ezért december hatodikára tette. (Tizenharmadikán pedig a régi néphitben „boszorkányosnak” ismert Lucaval szemben a legendabeli szicíliai Luca vértanút. A Luca-napi varázslatok is napjainkig élnek Európa-szerte.) Így az egyház „szentesítésével” maradhatott fenn a pogány eredetű, keresztény elemekkel átítatott szokásként a Mikulás-napi virgács használata.

E rövid szokáselemzés — melyben elsősorban Bálint Sándor munkásságának eredményeit hasznosítottam —, remélem, kétségtelenné teszi, hogy népismereti vonatkozásban milyen kimeríthetetlen Gazda József méltán népszerű könyve. Kívánatos lenne viszont mielőbbi második kiadását megfelelő magyarázó jegyzetekkel gazdagítani, hogy az *Igy tudom, így mondom*, a szerző szándékának megfelelően, maradéktalanul betölthesse feladatát.

Derzy András

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ERICH FROMM: HABEN ODER SEIN

A nemrég elhunyt Erich Fromm ebben a közérthető, szinte minden tudományos apparátust nélkülöző, alig 200 oldalas könyvében foglalta össze azokat a gondolatokat, amelyek már korábbi műveiben (*Escape from Freedom*. New York, 1941.; *The Sane Society*. New York, 1955.; *The Revolution of Hope*. New York, 1968) is foglalkoztatták, s lényegében a frankfurti iskola gondolkodási hagyományaihoz kötődnek. A neofreudizmus kiemelkedő képviselőjeként a szerző nagy jelentőséget tulajdonít a nyelvhasználatnak, a modern ember beszédstílusában rejlő „üzenetnek”. Az utóbbi évtizedekben szinte valamennyi európai nyelvben érvényesült szerinte az a különös tendencia, melyet az alábbi példával próbál érzékeltetni:

„Ma az ember így szól az orvosához: — Doktor úr, van egy problémám! Néhány évtizeddel korábban még valószínűleg azt mondta volna: — Doktor úr, attól félek, hogy... Igen jellemző vonása ez a jelenkori elidegenedésnek. Ha az »attól félek, hogy...« helyett »problémáim vannak«, ezzel mintegy kiiktatom a közlésből a személyes tapasztalatot. Az én-t, aki átélt valamit, valamiféle személytelen az helyettesíti, amivel rendelkezem. Amit érzek, azt olyasvalamivé alakítom át, ami »tulajdonomná tehető«, problémává. A »probléma« univerzális kifejezés, a nehézségek minden fajtájára alkalmazható elvontság. Persze az az elvontság nem »birtokolható«, mivel nem tárgy, amellyel mint tulajdonos rendelkezhetnék. Inkább arról van szó, hogy a probléma »vesz birtokába« engem, azaz magamat teszem »problémává«, s a teremtményem »tulajdonává« válok. Ez a beszédmód sok mindent elárul...“

„Nekem van» — megtévesztően egyszerű kifejezés. Minden embernek van valamije: teste, ruhája, lakása (a modern embernek ezenkívül személygépkocsija, mosógépe és tévékészüléke is van). Ugy élni, hogy ne legyen semmink, tulajdonképpen lehetetlen. Mi hát ebben a problematikus?“

A kategória természetességét illetően már az is gyanút keltő, állítja Fromm, hogy a *haben*nek számtalan nyelvben nincs megfelelője. A *habent* nemcsak magyarra nem tudjuk lefordítani, de például héberre sem, mely a „birtoklást” ugyancsak közvetett szerkezettel (jesh li = nekem van) fejezi ki. Émile Benveniste francia nyelvész hívta fel a figyelmet arra, hogy a nyelvfejlődés folyamán sok nyelvben a „nekem van” szerkezetet az „ich habe” típusú szerkezet váltotta föl; fordított irányú fejlődésre azonban egyetlen nyelvben sem találunk példát. Ebből Erich Fromm arra következtet, hogy a „haben” szó kialakulása a magántulajdon létrejöttéhez kapcsolódik. Ez olyan hipotézis, amelyet csak további szociolingvisztikai kutatások igazolhatnak.

Mindenesetre tény, hogy érzéseinket mind gyakrabban fejezzük ki birtokviszontnyal. Ezt a tendenciát Fromm szerint már a XVIII. században felismerték. César Du Marais: *Les véritables principes de la grammaire* (1769) című művében éles

különbséget tesz a „nekem van egy óráim” és a „nekem van egy ötletem” kifejezések között. Az utóbbi esetben kölcsönvettünk egy szerkezetet, mely tulajdonképpen nem illik a kifejezendő tartalomhoz. A „nekem van egy ötletem” kifejezésben a birtokviszonyt nem szó szerint kell érteni — írja Du Marais —, hiszen ez azt jelenti, hogy „én gondolkodom”, „valamit elképzelek valamilyen módon”.

„Egy évszázaddal Du Marais után — írja könyvében Fromm — Marx és Engels is foglalkozott ugyanezzel a kérdéssel, igaz, sokkal radikálisabb módon, mint elődjük.” Edgar Bauer egyik művéről írt bírálatukban a szerző következő megjegyzését idézik a szerelemről: „A szerelem [...] kegyetlen istennő, mely mint minden istenség, az egész emberiséget akarja birtokába venni, és addig nem nyugszik, amíg az emberiséget nemcsak a lelke, hanem fizikai énje föladására nem kényszeríti. Kultusza a szenvedés, és a kultusz csúcspontja az önfeláldozás, az öngyilkosság” (Edgar Bauer: *Kritischer Kritik*, 1844). Marx és Engels bírálatukban kimutatják, hogy a *szerelem* főnevet, mely az „én szeretek” absztrakciója, Edgar Bauer elválasztja az embertől. A szerelmet ily módon istennővé, mégpedig „kegyetlen istennővé” avatja, miközben a *szerelmes ember* a *szerelem emberévé* alakul át, aki egy bálványra vetíti rá a szerelmét. Ebben a folyamatban többé nem vagyunk képesek átélni a szerelmet, csak annyiban „jutunk szerelemhez”, amennyiben alátvetjük magunkat „a szerelem istennőjének”. Megszűnünk hús-vér, érző embernek lenni; elidegenedett bálványimádókká válunk. (*Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1980.*)

J. E.-K.

HOMAGE TO MANDELSTAM

Negyvenhét költő — angol, szovjet, orosz, magyar, lengyel, olasz, német, svéd és más nemzetiségű — köszönti verssel a XX. századi orosz líra tragikus sorsú alkotóját, akinek költői nagyságát most kezdi felismerni a világ. Az egykori akmeista poéta életműve alighanem mint a személyi kultusz néven ismert képződmény áldozatának, a száműzöttségnek lírai dokumentuma vált közügyvé. (Ahogy *Voronyezs*, 1937 című versében írta: „Gödörben élek, szakállas sötétben, / csúszkálva a jeges csaphoz megyek. / Földoklom, fagyott levegő az étkem. / Hideg-lélős varjak keringenek. // Halkan utánuk jajdulok, és dermedt / ökölrel egy doboz falát verem: / — Olvasót! Orvost! Jótanácsot! Embert! / A szálkás lépcsőn váltson szót velem!” — Rab Zsuzsa fordításában.)

A Richard Burns és Gömöri György válogatásában, gondozásában (és részben az ő angol fordításukban) megjelent antológia térben és időben egybeesik az első nagyobb nemzetközi konferenciával, amelyet a (főltehetőleg) 1938-ban elhunyt Oszip Mandelstam költészetének szenteltek, Cambridge-ben, 1981 nyarán. A tisztelegő költők névsora két orosz kortárssal, Anna Ahmatovával és Marina Cvetajevával kezdődik, és olyan világhírű lírikust is megtalálunk benne, mint a németül író, csernovici születésű Paul Célan. A többiek, a fiatalabbak és legfiatalabbak (köztük a huszonevesek) költői rangját csak helyel-közzel tudjuk kikövetkeztetni, hiszen verset igazán érteni csak anyanyelvünkön lehet. Nyilván erre is gondoltak a szerkesztők, amikor az angol fordítás előtt az eredeti verseket is közlik kötetükben. Az angol anyanyelvű olvasó természetesen előnyben van, minthogy a köszöntő, emlékező, tisztelegő versek jelentős része angolul született, de úgy tűnik, a fordítók is mindent megtettek az árnyalatok hű visszaadásáért. Persze, mégis inkább magyarul idézzük itt Bella István *Oszip Emiljevics Mandelstam éjszakái* című költeményének egyik szakaszát, annak jelzéseként, hogy a költők nemzetköziségét példázó gyűjtemény egyes darabjai önálló esztétikai értékkel bírnak — sőt nem is akármilyennel: „Suttogásom hullhatatlan levél, / levélzik lombhatatlan, pedig már avarló / avar mögöttem minden, minden árnyék, / s mint zsíros humuszba, süppedek hanyatt — / árnyamba vissza, árnyék magam is / — mégis vagyok: a száj előtti szó, / zizegő levél lombok és fáktalan, / a járás maga, láb és kerék előtt, / vagyok a nélkül jövőideje...” Horváth Elemér négy sora aforisztikusan sűrít Mandelstam pályájának, egyúttal pedig ennek az antológiának a tanulságát: „Kedves Oszip összes verseidet / Megkaptuk szépek kikeletiek / egyébként változatlan a hideg / hol Guelfek győznek hol Ghibellinek.” (*Cambridge, 1981.*)

K. L.